

KONUK EDİTÖRDEN

Tıp Edebiyatın Neresinde? Edebiyat Tıbbın Neresinde?

Şima İmşir*

Ekranın önündeki tabureye ata biner gibi oturmuş olan Dr. Behrens, bacaklarını iyice ayırmış, yumruklarını baldırlarına dayamış, basık burnunu başka bir insanın içindeki organların görüntüsüne bakma olanağı sağlayan ekrana iyice yaklaştırmıştı. [...] “Kalbini görüyor musunuz?” diye sordu başhekim, dev gibi elini yeniden bacağının üzerinden kaldırıp işaretparmağıyla nabız gibi atan asılı şeyi gösterek. Aman Tanrım, Joachim’in kalbini; onun onur sever kalbini görüyordu Hans Castorp! “Senin kalbini görüyorum,” dedi boğulurcasına. (Mann, 2011, s.270-271)

“O karanlık çukura bakıyor/ta içine bakıyor/üzüm salkımı gibi ciğerlerini görüyor/üzüm salkımının arasında saklanmış/o dibe bakıyor/ta ağzını görüyor/insan ağzı gibi açılıp kapanıyor/o dipte insan ağzı gibi açılıp kapanan ağız ne söylese örtülüyor/ne söylese örtülüyor/denizin dibindeki yosunlar sallanıyor/o yosunların arasında saklanmış/büyümüş mor damarlarını/kılcal çizgilerini/üzüm salkımı gibi mor ciğerlerinin arasında saklanan büyük süslü kalbine bakıyor/sonra ağzından damla damla kan geliyor/ağız kapanıyor/kırmızı bir denizin dibindeki kan denizi içinde kayboluyor” (Burak, 2012, s.8-9)

* Özyeğin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Öğretim Üyesi.
shimaimshir@gmail.com.

Maurice Merleau-Ponty, *Algının Fenomenolojisi* metninde bedeni dünyayı algılayışımızın merkezine yerleştirir (2016). Dünya(mız), algılarımız aracılığıyla deneyimlenir ve var olur. Merleau-Ponty’i başlangıç noktası olarak alıp günlük deneyimlerimizi bedensel deneyimler üzerinden *gözden* geçirelim. Açsam, ağrı içindeysem, üşümüşsem, yorgunsam ya da tam aksine dinlenmiş, tok ve sağlıklıysam algım ve günlük deneyimlerim de fiziksel deneyimlerime göre şekillenir, dünya bedenimin izin verdiği biçimde değişir. Havi Carel, *Illness: The Cry of the Flesh* çalışmasında, Merleau-Ponty’den yola çıkarak hastalıkların aktarılma ve ele alınma biçimlerini ikiye ayırır: “Doğal” olan yani pozitif bilimleri ilgilendirir biçimde fiziksel gerçeklere dayanan, üçüncü tekil şahıs bir ses kullanan ve tarafsız olan ile “fenomonolojik” olan, yani birincil kişi deneyimine dayanan. (Yüksek ateşim olduğu için iki satır dahi okuyamıyorum. Uyku sorunu çektiğimden düşünmekte, günlük sorunları çözmekte zorlanıyorum.) (2013, s.9-10). Tıbbi Beşeri Bilimler açısından dönüm noktalarından biri olan *The Illness Narratives* metninde, Arthur Kleinman “illness” ve “disease”ı Carel’in ayrımına benzer biçimde tartışır: Pozitif bilimlerin ele aldığı, fiziksel gerçeklere dayanan haliyle hastalık için “disease”, bireysel ve taraflı olarak deneyimlenen haliyle hastalık içinse “illness” kelimesini kullanarak hastanın deneyimiyle tıbbi açıklamaları birbirinden ayırır (2020). Yukarıda alıntılıdığım Thomas Mann’ın *Büyülü Dağ* romanı ve Sevim Burak’ın “Afrika Dansı” öyküsünde de benzer bir çatışmaya şahit oluruz. X-Ray cihazının gördüğü kalbimle, benim kendi kalbimi deneyimlemem arasındaki fark, Kleinman’ın ve Carel’in sözünü ettiği ayrıma denk düşer. Bu iki anlamı karşılamak için Türkçede genellikle hastalık kelimesini kullanıyoruz. Bu giriş yazısında tartışmayı ilerletebilmek için ben “disease” için “hastalık”, “illness” içinse “rahatsızlık” diyeceğim.

Carel’in doğal olarak tanımladığı hastalık tabirinin karşı ucuna rahatsızlığı koyabilirsek (dünyayı algılamamda ve deneyimlememde yaşadığım rahatsızlık), söz konusu bireysel deneyim yalnızca benim bir özne olarak bedenimin yarattığı rahatsızlıkları deneyimlememle sınırlı değil. Susan Sontag, Elaine Scarry gibi isimlerin çalışmalarına geldiğimizde bireysel olarak hissettiğim rahatsızlık ve acıyı tanımlama ve hatta deneyimleme biçimimin de daha geniş ölçüde politik

olan tarafından şekillendirildiğini görüyoruz. Örneğin Scarry, *Body in Pain* metninde rahatsızlığımızı anlatırken bu anlatıyı, rahatsızlığımıza sebep olabilecek araçlara dair benzetmeler yaparak kurduğumuzu söyler (1985, s.15): “Başım çatlıyor” ya da “Ateşler içinde yanıyor yavrucağ” dediğimizde yaptığımız tam da budur. Diğer bir deyişle derdimizi anlatmaya başladığımızda hastalığın alanından çıkıp neden ve nasıl rahatsız olduğumuzu anlatmaya başlar, bir hikâye oluşturmaya başlarız. Bu hikâyeyi aktarma aracımız dil olduğuna göre de içinde bulunduğumuz politik ve kültürel imgelem rahatsızlığımızı deneyimleme ve açıklama biçimlerimizi de etkiler. Tıp ve anlatı arasındaki bu hassas yakınlık, tam da tıbbın edebiyatla kesiştiği yerde konumlanacaktır.

Özellikle içinde bulunduğumuz pandemi dönemiyle birlikte tıp ve insani bilimlerin arasındaki yakın ilişki popüler kültür ve günlük dilde sıklıkla karşımıza çıksa da terim olarak Tıbbi Beşeri Bilimler ilk kez 1948 yılında tıp tarihçiliğinin kurucularından George Sarton tarafından ortaya atılır (1948, s.70-139). Röntgen cihazının 1896’da icadı gibi tıp alanında makineleşmenin on dokuzuncu yüzyıldaki hızlı gelişimi hastayı sadece bedenden ibaret gören anlayışın ilerlemesine yol açacak, nihayet yirminci yüzyıla geldiğimizde tıbbın “insani” tarafı yeniden sorgulanmaya başlanacaktır. Hasta yalnızca bedenden ibaret midir? Tıbbi deneyler kimler üzerinde uygulanabilir? Hasta hakları nerede başlayıp nerede biter? Biyoetik bu sorulara yanıt aramak maksadıyla 1960’larda disiplinlerarası bir araştırma alanı olarak akademide yerini bulur (Beauchamp ve Childress, 1979). Akademik araştırma alanları içinde özellikle yirminci yüzyıldaki sivri ayırım tıp ve edebiyatı da ayrı ayrı etiketlerken pozitif bilimlerin en merkezi pozisyonuna oturtulan tıbbın aslında hiç de “beşeri” bilimlerden bağımsız bir alan olmadığını bu yeni akademik birimlerle güçlü biçimde altı çizilmiş olur. Zira Michel Foucault’nun *Cinselliğin Tarihi* ya da *Deliliğin Tarihi* gibi başyapıt çalışmalarından, Giorgio Agamben’in *Kutsal İnsan*’ına, Roberto Esposito’nun *Immunitas*’ından Achille Mbembé’nin *Necropolitics*’ine dek gördüğümüz gibi biyolojik yaşantı ve medeni yaşantıya dair yaptığımız ayırımdan kralın bedenine ve daha sonra ulusun kutsallığına dair söylemler, tıbbın ve beşerinin nasıl da birbirinin tam kalbinde yer aldığını gös-

terir. Tıp, kültürel söylemi şekillendirirken kültürel söylem de tıbbi şekillendirir. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda sosyal Darwinizm'in yaygın bir görüş halini alması, toplumu yönetmek ve düzenlemekte tıptan yararlanılabilir mi sorusunu ortaya çıkarttı. "Biyolojik olarak üstün bir ırk yaratma" saplantısından öjeni, sömürgeleşme ve ırkçılık tarihine dek tıp, politik söylemin en tehlikeli araçlarından biri haline geldi. Tıbbi Beşeri Bilimler bir yandan tıbbın kültürel tarihine odaklanırken bir yandan "iyileşme" sürecinden hasta bakımına dek aslında nasıl politik olarak çevrelenmiş bir alandan söz ettiğimiz altını çiziyor. Akademik bir araştırma alanı olarak karşımıza 1960'larda çıkmış olsa da aslında Hipokrat yemini zaten var olanın en görünür örneği: etik ve tıp arasındaki göz göze, ele ele ilişki, henüz tıbbın tanımının yapıldığı anda doğuyor.

Peki edebiyat bunun neresinde? Susan Sontag'ın *Metafor Olarak Hastalık* çalışmasının üzerinden 2028 yılında tam 50 yıl geçmiş olacak. Sontag bu metinde bize tüberküloz ve kanserin (1989 yılında araştırmasına AIDS'i de ekler) nasıl politik birer benzetme olarak kullanıldığını, bunun da en temelden hasta bireyi incittiğini öne sürerek bu hastalıkları edebiyat ve günlük dilde nasıl kullanımlarda gördüğümüzü detaylı olarak inceler (2015). Hastalıkla edebiyatın yakın ilişkisi, örneğin Peter Fifield'in *Modernism and Physical Illness* çalışmasında da altını çizdiği gibi, modernist edebiyatta bilinçli olarak karşımıza çıkar (2020). Merleau-Ponty'nin öne sürdüğü beden in deneyimlerimizdeki birincil rolü modernist edebiyatın temel taşlarından dır. D.H. Lawrence'dan Virginia Woolf'a, James Joyce'a kadar beden in neyi nasıl hissettiği, beden in dünyada kendisini konumlandırışı modernist yazarların odak noktalarından dır.

Hastalıklar ya da fiziksel rahatsızlıklar için kullanılan benzetmeler ("Covid'e savaş açtık, mücadeleye devam") ve hastalıkların politik benzetmeler olarak kullanılması ("Ekonomik eşitsizlik bir kanser gibi tüm topluma yayıldı") tıp ve edebiyatın ortak yakın okuma duraklarından birisi. Örneğin Clark Lawlor'ın *Consumption and Literature* (2006) ve Katherine Byrne'nin *Tuberculosis and the Victorian Literary Imagination* (2011) gibi metinleri tüberkülozun nasıl on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıl edebiyatlarında kadınların cinselliklerine dair tabu ve tedirginlikleri gösteren bir araç haline

geldiğini, bu hastalığın edebiyat ve sanat tarihinde karşımıza estetezi edilmiş ve romantikleştirilmiş olarak nasıl sunulduğunu irdeleyen çalışmalardan. Tüberküloz, bu çalışmalarda da gösterildiği gibi dönem edebiyatlarında, “fazla arzuladığı için güçsüz düşen pasifleşmiş ama tehlikeli” kadın imgesinden “bu dünya için fazla hassas ve iyi, tıpkı bir melek gibi” imgesine dek geniş bir çerçevede araçsallaştırılıyor. Tıp ve edebiyat okumaları böylelikle, kanser, AIDS, frengi, veba, influenza, migren gibi çeşitli hastalıkların ne gibi benzetmelerle anlam ağında kendilerine yer bulduklarını, hastalık benzetmelerinin toplumların endişelerine ilişkin neler gösterdiklerini, tıbbi gelişmelerin hayal gücümüzü nasıl etkilediğini ve nasıl politikleştirildiklerini sorguluyor. Fakat eğer merceğimize dili ve anlam ağlarıyla örülmüş anlatıyı alırsak, örneğin tıbbi yazılar da bu iki araştırma alanının ortak ilgi alanına giriyor, zira doktorlar da yazdıklarında bu anlam ağlarından kaçamadıkları gibi, bu hastalıkları politik birer anlatı haline getirebiliyorlar.

Öte yandan Tıbbi Beşeri Bilimler’in bir başka sorusu da edebiyatın tıpta tedavi amacıyla kullanılıp kullanılmayacağı. “Anlatı odaklı tedavi” bu niyetle geliştirilmiş alanlardan birisi: Hikâye anlatmak, yazmak ve okumak aracılığıyla edebiyatı bir tedavi aracı olarak kullanıyor. Hastaların kendi deneyimlerini hikâyeyeştirmeleriyle ortaya çıkan metinlere de bugün “hastalık anlatısı” adını veriyoruz. Bu anlatılar hastaların kendi deneyimlerini aktardıkları genellikle otobiyografik diyebileceğimiz metinler. Bir edebi tür olarak tartışılmaya başlanmaları ise yukarıda da adı geçen Kleinman’ın “illness” ve “disease” ayrımıyla gerçekleşiyor. Bu anlatılar tıbbın bireyi bedene (ve hastaya) indirgeyen bakış açısına karşı çıkma görevini üstlenen, tıbbın otoriter sesinin karşısına çok sesliliği çıkartan anlatılar. Bireylerin “hasta” olarak kategorize edilip kimliklerini yitirilerine karşın, “ben” anlatıcıya odaklanarak bireyin deneyimini ön planda tutuyorlar. Zira tedavi sürecinin ve hastalık deneyiminin (ve rahatsızlanma biçimlerinin) hastaların toplumsal konumlarından (cinsel yönelim, cinsiyet, sınıf, ırk, din, ulusal kültür...) bağımsız olmadığı tıbbi eleştirel bilimlerin sıklıkla tartıştığı konulardan. Burada belki Türkiye’de pandeminin ilk aylarında ortaya çıkan “aynı gemideyiz” söylemlerini ve bu söylemlere gelen eleştirileri de hatırlayabiliriz. Aynı gemide

olmadığımız 1960'lardan beri tıbbi beşeri bilimler araştırmacılarının ortaklaştığı iddia.

“Edebiyat ve Tıp” odaklı bu sayıda da edebiyat ve tıbbın ilişkisini çok boyutlu olarak ele almayı hedefledik ve sinemadan bibliyoterapiye disiplinlerarası geniş bir çerçevede ilerleyen özgün araştırmaları size sunmaktan gurur ve mutluluk duyuyoruz. Bu sayıda Berkay Uluç, “Vüs'at O. Bener: A Political Author” başlıklı çalışmasında Bener'in hastalık ve öznellik arasında kurduğu bağlantının politik bir tartışma olarak ele alınması gerektiğini iddia ediyor. Nagihan Haliloğlu, “Ling Ma'nın *Kopuş* Romanı Örneğinde Bir Erken Uyarı Sistemi Olarak Kadın Yazını” makalesinde Ling Ma'nın Shen Ateşi adlı kurgusal bir pandeminin New York'ta yayılışını anlattığı *Severance* romanına odaklanarak özellikle göçmen kadınların göz ardı edilen deneyimlerini tartışıyor. Berfin Çiçek, “Metaphors of Mental Unrest: Making Subjectivity and Resistance in Modern Iranian Film and Fiction” adlı çalışmasında Dariush Mehrju'i'nin 1969 yapımı filmi *Gav*, Simin Danişver'in 1969 tarihli romanı, *Sūvashūn* ve Mahmut Devletabadi'nin *Zaval-e Kolonel* romanında benzetme olarak kullanılan hastalıkları sansüre karşı birer direniş metodu olarak okuyor. Çağdaş Duman, “Queering the Pitch of ‘The Fate Machine’: Harry Kondoleon’s Zero Positive” adlı makalesinde Kondoleon'un HIV/AIDS'le yaşayan queer bireylerin deneyimlediği stigma kültürünün karşısına queer bir zaman ve mekânsallık koyarak tiyatro sahnesini bir direniş alanı haline getirdiğini iddia ediyor. Abdullah Başaran ise “Edebiyatın İyileştirici Gücü: Nekahet ve Muğlaklık, Beden ve Benlik” adlı yazısında yazar-okur ilişkisini bibliyoterapiyi odağına alarak tartışıyor.

Bu sayının gerçekleştirilmesinde emeği geçen *Monograf* dergisi editörlerine ve hakem değerlendirmeleri ile dergiye katkı sunan Jale Özata Dirlikyapan, Leila Rahimi Bahmany, Joel Swann, Şule Akdoğan, Müge Özoğlu, Louisa Hann, Gül Bilge Han, Mehmet Fatih Uslu, Başak Demirhan, Başak Ağın, Duygu Ula, Ebru Çiğdem Thwaites Diken, Kenan Sharpe, Deniz Gündoğan İbrişim ve Burcu Alkan'a destekleri ve emekleri için büyük bir teşekkür borçluyum. Editörlüğünü yapmaktan heyecan ve gurur duyduğum bu sayı, umarım tıp ve edebiyat alanında yapılacak nice çalışmalara ilham olur.

KAYNAKÇA

Beauchamp, T. L. ve Childress, J. F. (1979). *Principles of Biomedical Ethics*. Oxford: Oxford University.

Burak, S. (2012). *Afrika Dansı. Afrika Dansı*. İstanbul: YKY.

Byrne, K. (2011). *Tuberculosis and the Victorian Literary Imagination*. Cambridge: Cambridge University.

Carel, H. (2013). *Illness: The Cry of the Flesh*. Durham: Acumen.

Fifield, P. (2020). *Modernism and Physical Illness: Sick Books*. Oxford: Oxford University.

Kleinman, A. (2020) *The Illness Narratives: Suffering, Healing and the Human Condition*. New York: Basic Books.

Lawlor, C. (2006). *Consumption and Literature: The Making of the Romantic Disease*. New York: Palgrave Macmillan.

Mann, T. (2011). *Büyülü Dağ. İris Kantemir (Çev.)*. İstanbul: Can.

Merleau-Ponty, M. (2016). *Algının Fenomenolojisi*. Emine Sarıkartal ve Eylem Hacımuratoğlu (Çev.). İstanbul: İthaki.

Sarton, G. ve Siegel, F. (1948). Seventy-first critical bibliography of the history and philosophy of science and of the history of civilization (to October 1947). *Isis*. 39. 70- 139.

Scarry, E. (1985). *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. Oxford: Oxford University.

Sontag, S. (2015). *Metafor Olarak Hastalık, AIDS ve Metaforları*. Osman Akinhay (Çev.). İstanbul: Can.